

CRONOLOGIA ÎNCEPUTURILOR AȘEZĂRILOR MEDIEVALE DIN JUDEȚUL BIHOR ȘI REPARTIȚIA LOR GEOGRAFICĂ PE BAZA DESCOPERIRILOR ARHEOLOGICE

Ioan CRIȘAN

La începutul evului mediu cel mai caracteristic tip de habitat a fost cel rural. Satul ca tip de organizare a comunităților, care înlocuiește habitatul dispersat din perioada migrațiilor, a devenit o categorie social-teritorială complexă spre sfârșitul secolului al XI-lea, când familiile țărănești erau grupate în aglomerații de gospodării în jurul cărora se întindeau terenurile arabile. Un rol extrem de important în fixarea colectivităților umane a fost calitatea solului și apropierea de un curs de apă sau de un drum de mare circulație¹.

Satele din Bihor sunt consemnate în documentele emise de oficialitățile regatului feudal maghiar cu termenii de villa, terra, predium, fossatum. Unele așezări sătești au dobândit dreptul de a organiza târguri săptămânale sau anuale (forum). În această perioadă unele așezări fac încă un pas înainte devenind orașe (civitas). Prima atestare documentară nu marchează întemeierea unei așezări ci, de cele mai multe ori, consemnează o stare de fapt. Începuturile sale sunt mult mai vechi și se află în vremuri din care vestigiile arheologice sunt singurele mărturii. Se admite de către cercetători, istorici și arheologi, că așezările pomenite în documente începând din secolul al XI-lea existau cu cel puțin o sută sau două sute de ani înaintea primei atestări documentare, mergând până spre sfârșitul mileniului I.

Din punct de vedere arheologic în definirea unei așezări s-a avut în vedere răspândirea pe arii diferite a materialului arheologic, a ceramicii în primul rând. Săpăturile arheologice și lucrările de excavații executate în diferite scopuri au evidențiat că în profunzimea solului există, în majoritatea cazurilor, complexe de locuire, fiind vorba de vetrele unor așezări omenești de diferite tipuri și mărimi.

Unul din produsele nelipsite din nici un complex arheologic, este ceramica. Pentru perioada de început a evului mediu, săracă în izvoare scrise, ceramica este un element important de datare prin caracteristicile ei: pastă, tehnologie, tipologie, stilistică. Din cercetările arheologice efectuate în așezările din spațiul bihorean se desprind câteva trăsături comune ale ceramicii în evoluția ei cronologică până în secolele XIV-XV, când acest meșteșug devine dintr-unul predominant casnic unul specializat, de breaslă. Firul roșu care se poate urmări pe parcursul evoluției ceramicii în această perioadă de circa șase secole este păstrarea tradiției romanice în forma vaselor, în utilizarea roții, în ornamentică, în ardere, dar se mai observă și o oarecare individualitate, datorată unor importuri din repertoriul străin. Se poate astfel stabili o cronologie a ceramicii pe perioade cuprinse între secolele VIII-X, X-XI și XI-XIII cu încercări de încadrări din ce în ce mai strânse².

¹ Z. K. Pinter, M. Țiplic, *Europa și Orientul Apropiat în evul mediu*, Alba Iulia, 2006, p. 191-193

² Pentru ceramica medievală timpurie din Bihor a se vedea S. Dumitrașcu, *Ceramică românească descoperită în Crișana (sec. VIII-XI)*, Oradea, 1978; I. Stanciu, *Populația din nord-vestul României între secolele 5-9*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1998, p. 312-359; Idem, *Despre ceramica medievală timpurie de uz comun lucrată la roata rapidă în așezările de pe teritoriul României (secolele VIII-X)*, în *Arh. Med.*, III, 2000; 127-169; C. Cosma,

Satul s-a născut prin gruparea caselor și a terenurilor agricole în proximitatea cimitirului și a bisericii, cimitirul fiind elementul principal, anterior bisericii. Începând cu secolul al IX-lea incinerarea ca ritual de înmormântare dispăre complet sub influența creștinismului, cedând locul înhumației. Se remarcă destul de clar, deosebiri esențiale între populația româno-slavă sau românească pe de o parte și neamurile venite din stepa răsăriteană³, diferențe ce se mențin până spre sfârșitul secolului X. La începutul secolului al XI-lea acestea se vor șterge în linii mari. Odată cu generalizarea așanumitei culturi Bjelo Brdo, deosebirile devin tot mai puțin sesizabile și aproape că dispar, problemele legate de rit, ritual și purtarea podoabelor devenind o modă răspândită pe arii ce depășeau granițele etnice, în pofida circulației și a contactelor umane destul de anevoioase. Pe baza acestor aspecte se pot face diferențieri între o primă fază (a doua jumătate a secolului X) și faza a doua (prima jumătate a secolului XI), cu prelungiri ale acesteia dincolo de a doua jumătate a acestui secol. Alături de obiecte în morminte sunt depuse monede emise de regii arpadieni.

Gruparea locurilor de veci în jurul bisericilor este un fenomen care în Europa occidentală se manifestă începând cu secolul al VIII-lea. În regatul ungar necropolele au început să funcționeze în mod obligatoriu în jurul lăcașurilor de cult de la sfârșitul secolului al XI-lea⁴. Prezența celor două componente, biserică și necropolă, atestă în mod indubitabil și existența vetrei unei așezări medievale chiar dacă aceasta nu este încă localizată în teren⁵.

Vetre de așezări marcate de ceramică, necropole și biserici medievale din ultimele secole ale mileniului I și din mileniul II până la invazia tătară din anul 1241 sunt localizate pe raza a 73 de localități bihorene după cum urmează:

Nr. crt.	Așezările	Anul ⁶ primei atestări documentare	Vetre de așezări			Necropole			Biserici și mănăstiri		
			Sec. VIII-X	Sec X-XI	Sec. XI-XIII	Sec. VIII-X	Sec. X-XI	Sec. XI-XIII	Sec. VIII-X	Sec. X-XI	Sec. XI-XIII
1	Abram	1234	•		•						•
2	Adoni	1237	•	•	•						
3	Ateaș	12			•						
4	Batăr	1177			•						
5	Bălnaca	1406	•	•	•						
6	Belfir	1552	•								

Vestul și nord-vestul României în secolele VIII-X d. H., Cluj-Napoca, 2002; I. Crișan, *Așezări rurale medievale din Crișana. Secolele X-XIII*, Oradea, 2006, p. 24-25, 41, 77-81.

³ Ne referim la necropola avară târzie de la Săcuieni-Movila lui Vereș din secolele VIII-IX și la necropola maghiară de la începutul secolului X de la Biharea. Cimitire cu morminte de luptători din secole X-XI au fost descoperite la Salonta-Movilă și Tărian-Dâmbul lui Ciordaș, localități pe raza cărora au fost colonizați secui și maghiari (Salonta) și maghiari (Tărian). Sunt localități populate astăzi de etnici maghiari.

⁴ În incinta cetății de pământ de la *Biharea* a fost descoperit și cercetat un cimitir de înhumație databil în secolele IX-X. Din punct de vedere al dispunerii mormintelor s-a constatat că ele se grupează în jurul unei construcții absidate. Dacă aceasta a fost în mod sigur o biserică, ar fi singurul cimitir situat în preajma unui edificiu sacru în această perioadă istorică de pe teritoriul județului Bihor identificat până în prezent.

⁵ Pentru repertoriul așezărilor, monumentelor și descoperirilor medievale din secolele VIII-XIII din județul Bihor vezi I. Crișan, *op.cit.*, p. 105-226.

⁶ Data primei atestări documentare a unei așezări a fost extrasă din C. Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I-II, București, 1967. Dacă pentru aceeași așezare există o datare mai timpurie, aceasta a fost preluată din Gy. Györfy, *Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae*, vol. I-III, Budapesta, 1966-1987.

7	Berechiu	1332			•						
8	Bicaciu	1291			•						
9	Biharea	1067	•	•	•		•	•			
10	Boiu	1232	•								
11	Cadea	1270			•						
12	Cărășău	1371	•								
13	Cefa	1302	•		•			•			
14	Cheresig	1259			•						
15	Cheșereu	1215	•	•	•						
16	Cheț	1397	•		•						
17	Ciumeghiu	1216			•						
18	Cociuba Mare	1445	•	•	•						
19	Crestur	1311			•						
20	Curtuișeni	1342	•	•	•			•			•
21	Fughiu	1236									•
22	Galoșpetreu	1291	•		•		•				
23	Girișu de Criș	1221	•		•						
24	Homorog	1202			•						
25	Inand	1369	•		•						
26	Lorău	1406	•	•	•						
27	Livada de Bihor	1954			•						
28	Marghita	1216	•		•						
29	Margine	1406	•								
30	Meziad	1552		•							
31	Mișca	1255	•								
32	Nojorid	1229			•						
33	Oradea	1113	•	•	•		•	•			•
34	Otomani	1263						•			
35	Palota	1214			•						
36	Parhida	1216									•
37	Păușa	1291			•						
38	Peștera	1692	•	•	•						
39	Petrani	1552	•								
40	Petreu	1215			•						
41	Poiana (com. Tăuteu)	1964	•		•						

42	Râpa	1692	•		•								
43	Roit	1291	•		•								
44	Roșia	1445			•								
45	Roșiori	1291	•										
46	Sacalășău Nou	1954			•								
47	Salonta	1331			•		•	•					
48	Sântău Mic	1291		•									
49	Săcuieni	1278	•		•	•							
50	Sălacea	1067	•				•						
51	Sânmartinu de Beiuș	1828			•								
52	Sânnicolau de Beiuș	1552						•				•	
53	Sânnicolau Român	1332	•		•								
54	Sântandrei	1291	•										
55	Sântion	1215	•	•	•								
56	Suplacu de Barcău	1291	•		•								
57	Șilindru	1163	•	•	•								
58	Șimian	1332	•	•	•								
59	Șisterea	1291											•
60	Șumugiu	1692			•								
61	Șuncuiuș	1256			•								
62	Tarcea	1163	•	•	•								
63	Tămașda	1169											•
64	Tărian	1341					•						
65	Tăutelec	1272			•								
66	Tăuteu	1291	•	•									
67	Tileagd	1256	•		•								
68	Vădu Crișului	1256	•										
69	Vaida	1285											•
70	Valea lui Mihai	1270	•	•	•								
71	Varviz	1327						•					•
72	Vășad	1214			•			•					
73	Voivozi (com. Popești)	1406	•		•			•					•

După cum se poate observa, descoperirile arheologice arată că teritoriul județului Bihor a fost relativ bine populat în secolele VIII-X⁷. O altă constatare care se desprinde este că în numeroase cazuri avem de-a face cu situri multistratificate, aşezările din secolele XI-XIII dezvoltându-se pe amplasamentul unor aşezări din secolele precedente. Există astfel dovezi probatorii că începuturile unor aşezări medievale se află în secolul al VIII-lea și chiar mai devreme.

Urmărind repartiția geografică a aşezărilor, monumentelor și descoperirilor arheologice este de remarcat că acestea sunt mai numeroase în zona de câmpie atât, pe treapta mai înaltă, împădurită, cât și în câmpia joasă, inundabilă, din care se ridicau, ca niște insule, grindurile. Pe lângă bogățiile apei și fertilitatea solului, această zonă, parțial împădurită, oferea locuri de refugiu și posibilitatea unei apărări eficiente în caz de primejdie.

Se apreciază că zona colinară și muntele au fost un areal de conservare a populației româno-slave, apoi românești, la sfârșitul tumultuosului mileniu I al erei creștine, dar specificul itinerant al agriculturii, datorat fertilității reduse a solului, și ponderea mai mare a creșterii animalelor au făcut ca vetrele de locuire, alcătuite din grupuri mici de gospodării, să se mute în cadrul aceleiași microzone și, ca urmare, să fie mai greu de surprins arheologic. Până în prezent descoperirile arheologice s-au făcut pe văile largi ale râurilor, ale afluenților acestora și în unele peșteri. Chiar dacă ofereau doar posibilități de locuire sezonieră și cu caracter limitat, peșterile reprezentau repere importante pentru locuitorii din zona montană și pentru cei angrenați în păstoritul de transumanță. Sunt demult cunoscute descoperirile din peșterile de pe înălțimile limitrofe ale Depresiunii Vad-Borod și din defileul Crișului Repede până la Șuncuiuș. Recent a fost identificată pe bază de material ceramic, vatra unei aşezări pe raza localității Tileagd⁸. Mai numeroase sunt aşezările de pe valea largă a Barcăului și din Depresiunea Suplacului, unde în ultimii ani s-au făcut descoperiri semnificative la Cheț, Marghita, Tăuteu⁹, Fegernic, Abram, Poiana, Margine și Suplacu de Barcău.

O situație aparte prezintă Depresiunea Beiușului, zonă geografică intramontană, singura mare depresiune de pe versantul de vest al Munților Apuseni care nu comunică larg cu câmpia ci se leagă de aceasta printr-un defileu îngust, lung de circa 10 km. De remarcat aici este faptul că până în prezent descoperirile arheologice, puține la număr, s-au făcut în peșteri, și, cronologic, nu coboară mai jos de sfârșitul secolului X sau începutul secolului XI. O explicație a acestui fenomen ar fi rămânerea în afara agriculturii moderne, practicate cu mijloace mecanice de adâncime, care răscolesc straturile cu depuneri arheologice și le antrenează la suprafață, a pământurilor arabile din depresiune și mai ales din spațiile limitrofe, pe de o parte, și retragerea populației în timpul migrațiilor pe văile secundare ale râurilor și pe platourile înalte, pe de altă parte. Și nu în ultimul rând, rămânerea acestui areal multă vreme în afara preocupărilor arheologilor¹⁰. În schimb, descoperirile arheologice din secolele VIII-X se înșiră pe valea Crișului Negru pornind de pe treapta joasă a câmpiei (Boiu, Belfir, Râpa, Cociuba Mare, Cărăsău) până la Petrani unde, înainte de a ajunge în depresiune, se opresc. Cea mai veche vatră de sat medieval, necropola și probabil biserica acesteia au fost localizate în extravilanul localității Sânmartinu de Beiuș. Cercetările de suprafață și săpăturile întreprinse în vatra acestei aşezări au condus la identificarea unui nivel de locuire ce datează, cel mai devreme, din secolul al XI-lea, fiind dezvelit un complex de locuire databil în secolele XI-XII¹¹.

⁷ Pentru repartiția geografică a aşezărilor vezi hărțile din anexă. Cifrele de pe hartă sunt identice cu numerele de ordine ale aşezărilor din tabel.

⁸ Informație oferită cu amabilitate de colegul S. Bulzan de la Muzeul Țării Crișurilor.

⁹ Descoperiri inedite ale arheologului S. Bulzan.

¹⁰ D. Marta, *Istoria Țării Beiușului în "mileniul întunecat"* în , I. Degău, N. Brânda, coordonatori, *Beiușul și lumea lui. Studiu monografic.*, vol. I, Oradea, 2008, p. 171-173

¹¹ I. Crișan, *Sondajul arheologic de la Sânmartinu de Beiuș (județul Bihor)*, în *Crisia*, XXIX, Oradea, 1999, p. 45-57

Relativ târziu sunt și atestările documentare ale așezărilor din depresiune. Cu excepția unei singure așezări (Șoimuș Petreasa) amintite înainte de marea invazie tătară din 1241, ele sunt consemnate în documente începând cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea. În secolele următoare progresele din administrația comitatului și sporul demografic au adus în atenția documentelor alte așezări, depresiunea devenind în evul mediu târziu un adevărat rezervor demografic¹². Această creștere demografică pare greu de înțeles atâta vreme cât situația din teren la începutul evului mediu, așa cum apare ea acum, este cu totul alta. Și atunci, ipotetic vorbind, rezultă că depresiunea și zona limitrofă din amonte a fost mai puțin locuită în secolele VIII-X¹³. Pătrunderea masivă în depresiune s-a realizat dinspre vest probabil pe la sfârșitul secolului al X-lea, determinată fiind și de presiunea exercitată de cucerirea străină, care începând cu secolul al XI-lea își implementa propria administrație în Bihor, începând cu zonele bine populate și mai ușor accesibile din câmpie. În secolul al XIII-lea autoritățile regatului feudal, în speță episcopia catolică de Oradea, avea însemnate posesiuni la Beiuș, în secolul următor întregul areal beiușean fiind inclus în domeniul episcopiei catolice de Oradea. În această perioadă în depresiune au fost colonizate grupuri de străini. La sfârșitul secolului al XIII-lea depresiunea era deja un spațiu bine populat cu români și cu unguri care se ridică împotriva autorității locale reprezentate de episcopia catolică.

Cele expuse mai sus referitoare la Depresiunea Beiușului reprezintă un punct de vedere, o ipoteză, pe care rezultatele consistente ale unor viitoare și dorite cercetări arheologice sistematice, inclusiv pe suprafețele aflate la înălțimi de 600-700 m, unde se află astăzi numeroase așezări, o pot amenda și chiar contrazice.

Analizând și repartitia geografică a așezărilor bihorene atestate documentar până la invazia tătară din anul 1241, inclusiv a celor ale căror vetre nu au fost încă identificate arheologic pe teren¹⁴, este de remarcat că acestea se concentrează tot în zona de câmpie. Atestările documentare arată că administrația feudală s-a implementat în Bihor pornind din câmpie spre zona colinară și montană urmând văile principalelor râuri și ale afluenților acestora nu numai pentru că aceste zone erau mai accesibile ci și pentru că erau bine populate, numeroase așezări fiind deja constituite.

În stadiul actual al cercetărilor, se poate afirma că zona de câmpie, inclusiv cea de baltă, a fost la începuturile evului mediu un spațiu populat, capabil să alimenteze și zonele mai înalte care, fără a fi lipsite de locuitori, aveau atunci o densitate mai redusă.

¹² L. Borcea, *Conscrierea comitatului Bihor din 1552*, în *Crisia*, XXIV, 1994, p. 277 - 279

¹³ Nici descoperirile arheologice din epoca romană, post romană și a migrațiilor nu sunt numeroase în depresiune. A se vedea *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea, 1974; S. Dumitrașcu, *Descoperirile arheologice din valea Crișului Negru și semnificația lor istorică*, în *Crisia*, XV, 1985, p. 57-58 și harta din anexă; D. Marta, *op. cit.* p. 155-167.

¹⁴ Localizarea lor pe harta din anexă s-a făcut pe bază de izvoare documentare, istoriografice și cartografice.

THE CHRONOLOGY OF THE EARLY MEDIAEVAL SETTLEMENTS FROM BIHOR COUNTY AND THEIR GEOGRAPHICAL DISTRIBUTION BY THE ARCHAEOLOGICAL DISCOVERIES POINT OF VIEW

Summary

At the beginning of the Middle Ages the most characteristic type of habitat was the rural one. The village, as organizational type of the communities, which replaced the dispersed habitat from the migration period, at the end of the 11th century became a complex social and territorial category. Some researches, historians and archaeologists admit that the settlements mentioned in documents of the 11th century appeared at least one or two hundred years before their first documentary attestation, so they should be from the end of the 1st millennium.

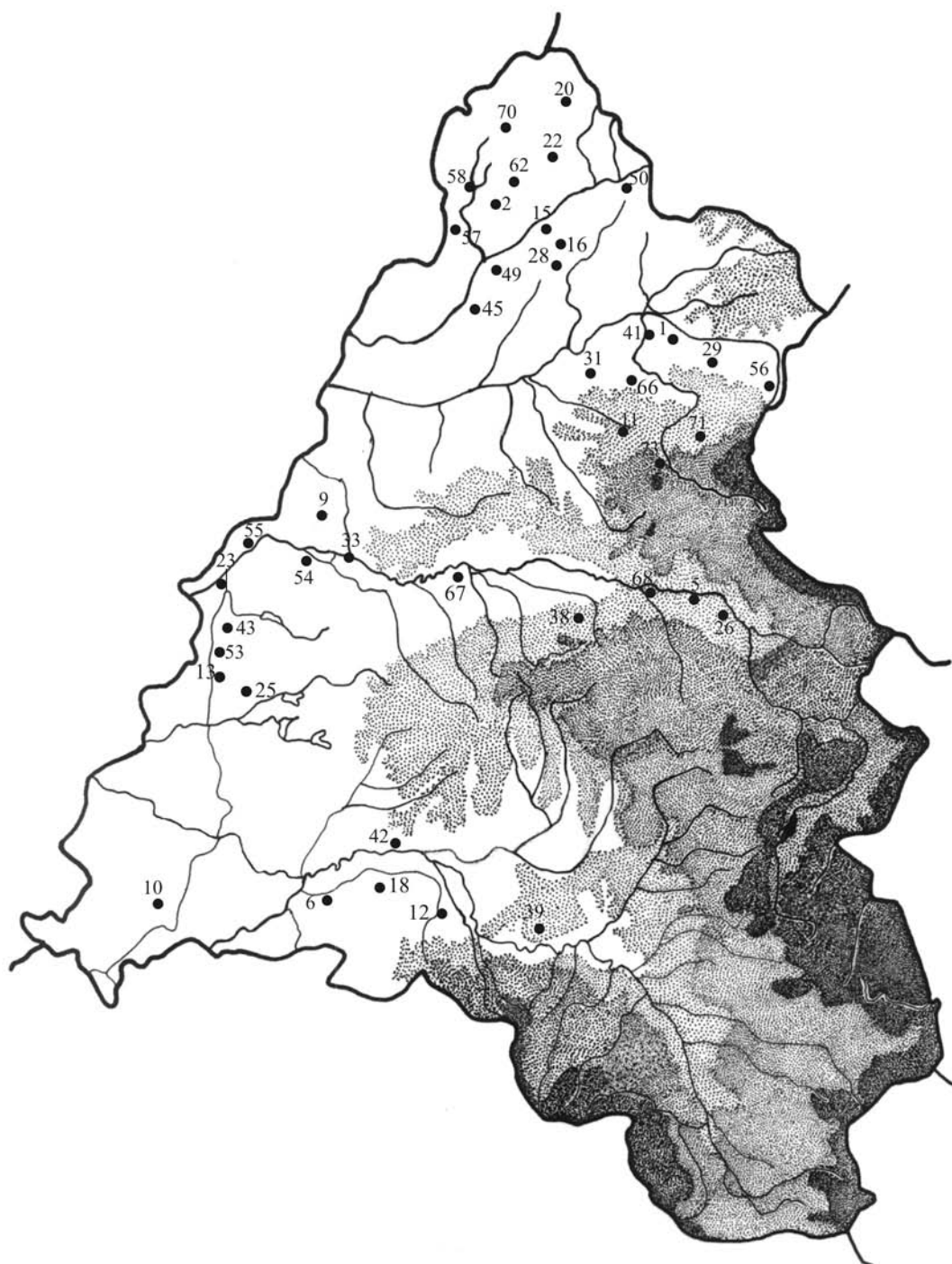
The village born through the alignment of the husbandries and the agricultural lands nearby the graveyard and the church, the graveyard being the main element, preceding the church. The presence of this two components, church and necropolis, undoubtedly indicate the existence of a mediaeval settlement, even if is not localized yet.

From the last centuries of the 1st millennium and the first centuries of the 2nd millennium until the Tartar invasion in 1241, precincts of village indicated by ceramics, necropolis and mediaeval churches are localized on the territory of 73 localities of Bihor County (see the table).

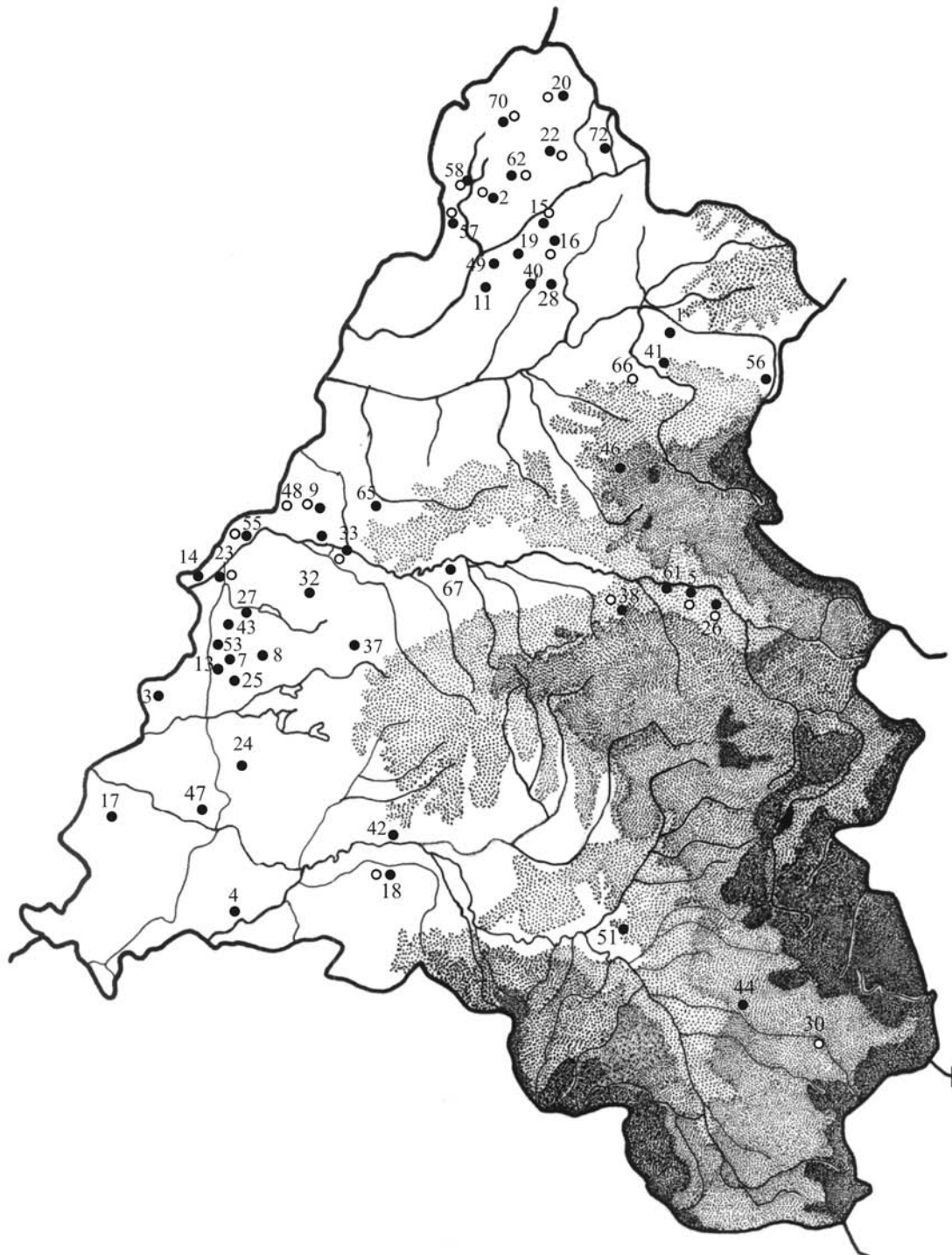
The archaeological excavations indicate that Bihor County was relatively well populated between the 8th and 10th centuries. In several situations there are multileveled sites, because of the settlements between 11th and 13th centuries are situated on the placement of some settlements from previous centuries.

Considering the geographical distribution of the settlements precincts, we should conclude that they are more numerous in the plain territory, both on the higher forested places, and in lower plain, liable to inundation, but with banks like islands. Analyzing the geographical distribution of the documentary attested settlements in Bihor County at the beginning of the Middle Ages to the Tartar invasion in 1241, including the precincts of ones, which weren't identified archaeologically yet, we can conclude that these are also concentrated in the plain zone (see the annexed maps).

In the present stage of the researches, we can affirm that at the beginning of the Middle Ages, the plain zone was a well populated space, which was able to support the higher zones, too, with a lower density of population.

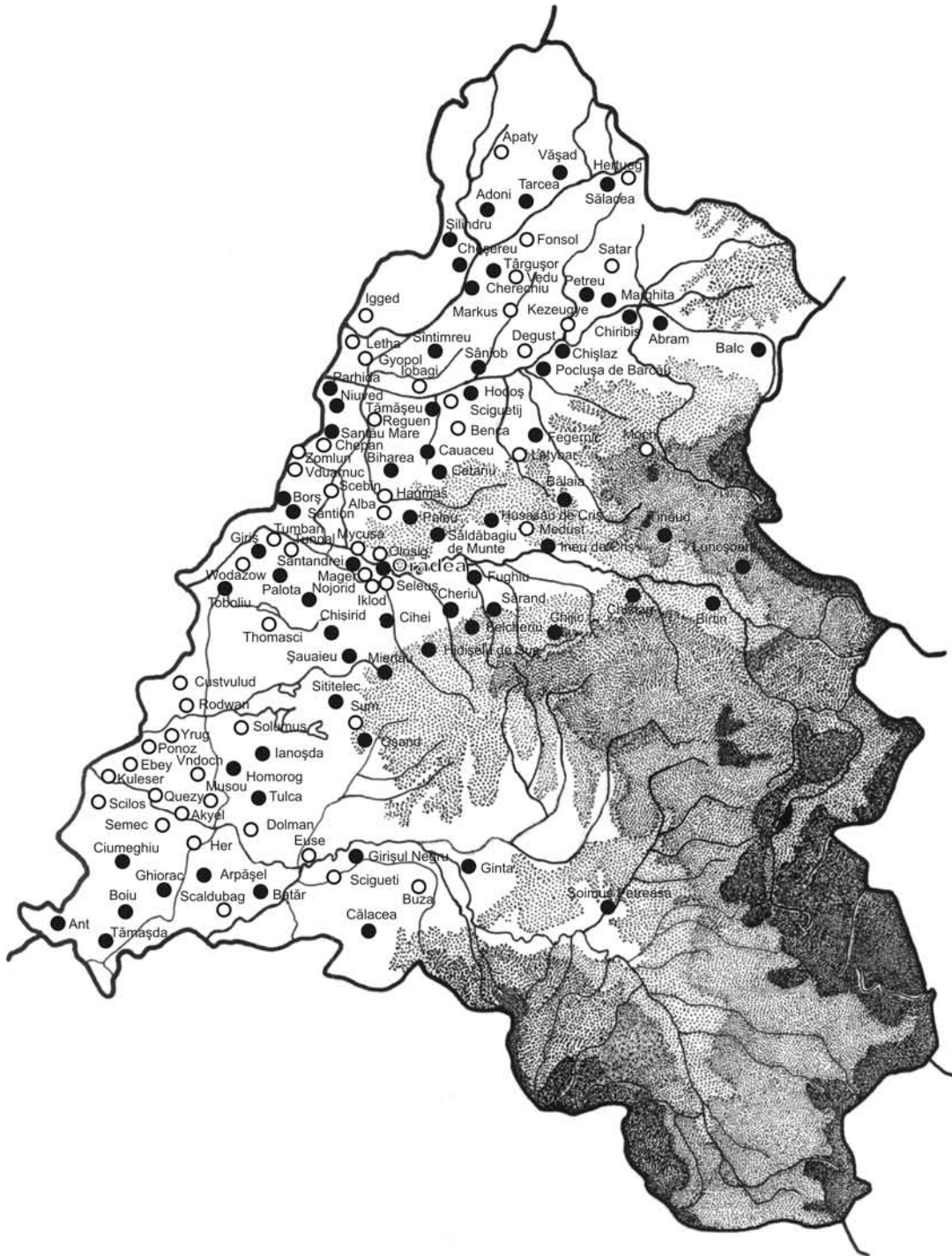
1. Repartiția geografică a localităților din județul Bihor pe raza cărora au fost identificate vetre de așezări medievale timpurii și peșteri cu urme de locuire din secolele VIII-X

2. Repartiția geografică a localităților din județul Bihor pe raza cărora au fost identificate vetre de aşezări medievale timpurii și peșteri cu urme de locuire din secolele X-XIII

○ Din secolele X-XI

● Din secolele XI-XIII

3. Repartiția geografică a localităților din județul Bihor având prima atestare documentară în perioada 1067-1241

- Localități existente ○ Așezări dispărute

Pe hartă nu apar așezările dispărute:

Firu, Gemar, Hasay, Heydeh, Kaboy, Kemey, Lodomer, Sashad.